

УДК 316.47:364:314.745.23

С. М. Задорожна, к. е. н., доцент,
І. Г. Карпова, к. пед. н., доцент

ВІДНОШЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ПРИЙМАЮЧИХ ГРОМАД ДО ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Анотація. Досліджено особливості відношення місцевого населення до переселенців з АР Крим та Донбасу на основі даних соціологічного опитування жителів місцевої громади; проведено порівняння із загальноукраїнськими реаліями; визначено переваги від перебування переселенців для приймаючих громад; запропоновано шляхи прискореної інтеграції внутрішньо переміщених осіб до місцевої громади, доведена доцільність використання отриманих результатів місцевою владою, громадським сектором для розробки та реалізації відповідних програмних заходів, формування місцевих бюджетів в умовах поглиблення децентралізації влади.

Ключові слова: переселенці; внутрішньо переміщені особи; приймаючі громади; інтеграція; соціологічне опитування; програмні заходи.

С. Н. Задорожная, к. э. н., доцент,
И. Г. Карпова, к. пед. н., доцент

ОТНОШЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ ПРИНИМАЮЩИХ ОБЩИН К ВНУТРИПЕРЕМЕЩЕННЫМ ЛИЦАМ

Аннотация. Исследованы особенности отношения местного населения к переселенцам из АР Крым и Донбасса на основе данных социологического опроса жителей местной общины; проведено их сравнение с общеукраинскими реалиями; определены преимущества от пребывания переселенцев для принимающих общин; предложены пути ускоренной интеграции внутренне перемещенных лиц в местное сообщество, доказана целесообразность использования полученных результатов местной властью, общественным сектором при разработке и реализации необходимых проектных мероприятий, формировании местных бюджетов в условиях углубления децентрализации власти.

Ключевые слова: переселенцы; внутренне перемещенные лица; принимающие общины; интеграция; социологический опрос; программные мероприятия.

S. N. Zadorozhna, Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor,
I. G. Karpova, Candidate of Pedagogic Sciences,
Associate Professor

ATTITUDE OF HOST COMMUNITIES RESIDENTS TOWARDS INTERNALLY DISPLACED PERSONS

Urgency of the research. Hybrid war in Ukraine led to formation of a considerable number of internally displaced persons and caused necessity to look for efficient measures to resolve their basic issues at national, regional and local levels.

Target setting. Internally displaced persons need accelerated integration into local communities, within which majority of their issues is being resolved. Sociological surveys held among local residents are a source of such information.

Actual scientific researches and issues analysis. The issues of internally displaced persons are discussed by foreign and Ukrainian academicians, state officials and civil activists, specialists of international institutions. Ukrainian scientists, legislators, political scientists, sociologists, and economists and other, cover these issues in their works.

Uninvestigated parts of defining general matters. Peculiarities of host communities affect specifics of issue resolution and speed of displaced persons integration that requires additional in-depth studies at the local level.

The research objective. Analyze results of sociological survey of population in the city of Chernihiv as to their attitude to internally displaced persons.

The statement of basic materials. The analysis of sociological survey results held among citizens of the city of Chernihiv showed the following: their good awareness of displaced persons living in their city; main information sources that shape their attitude to internally displaced persons and other.

Conclusions: The results of the survey are expedient to develop policy documents of local self-government authorities and plan actions of civil society organizations.

Keywords: migrants; internally displaced persons; host communities; integration; sociological research; programmatic events policy documents.

DOI 10.25140/2412-1185-2017-2(10)-43-55

Актуальність теми дослідження. Поява в Україні значної чисельності таких уразливих категорій населення як внутрішньо переміщені особи внаслідок анексії АР Крим, окупації Росією частини Донбасу та військових дій на Сході з 2014 р. обумовили пошук ефективних заходів для вирішення основних проблем переселенців на рівні держави та органів місцевого самоврядування.

Постановка проблеми. Серед основних питань, що потребують особливого дослідження, є прискорення інтеграції переселенців до місцевої спільноти, визначення чинників, що сприяють та гальмують цей процес. Вирішення цього питання в значній мірі залежить від достовірної інформації стосовно відношення місцевого населення до переселенців, їх стереотипів та упреджень, ступеню розуміння та сприйняття проблем внутрішньо переміщених осіб, а також рівня готовності городян щодо повноцінного прийняття уразливих груп населення до громади. Важливим інструментом отримання такої інформації є репрезентативне соціологічне опитування як населення України в цілому, так і окремих населених пунктів, зокрема. Тому в рамках проекту «Бюджету участі» було заплановане і проведене соціологічне опитування жителів міста Чернігова у квітні 2017 р. щодо їх відношення до внутрішньо переміщених осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам переселенців, біженців та внутрішньо переміщених осіб присвячено багато наукових досліджень закордонних вчених і українських науковців, державних та громадських діячів, а також фахівців таких міжнародних інституцій як Організація Об'єднаних націй (ООН), Міжнародна організація з міграції населення (МОМ), Програма розвитку ООН та інші. Дослідженню різних аспектів внутрішньо переміщених осіб присвячені наукові праці українських правознавців, політологів, соціологів, економістів, педагогів, психологів, фахівців соціальної роботи, а саме: І. Араkelова, О. Блакiревої, О. Балусева, О. Гончаренка, Т. Доронюка, О. Кузьменка, В. Куценко, Е. Лiбанової, Є. Нежибецької, О. Мiхєєвої, С. Пiрождкова, О. Пiскуна, Т. Семигiної, Ю. Середи, А. Солодька, І. Сьомкіної, М. Шульги тощо.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Окрім проблем, загальних для всіх переселенців, кожна локальна місцевість має свої особливості щодо їх сприйняття населенням, що змінюється з часом. Тому саме визначення рівня доброзичливості населення конкретної місцевості до переселенців, встановлення їх впливу на економічну, соціальну, духовно-культурну та криміногенну обстановку в місті поряд із конкретизацією потреб переселенців потребує подальших досліджень, результати яких можуть бути використані у програмних документах органів місцевого самоврядування та заходах громадських організацій.

Постановка завдання. На основі проведеного соціологічного дослідження населення, репрезентативного генеральної сукупності м. Чернігова, по-перше, визначити: поінформованість населення щодо наявності переселенців у місті; основні джерела інформації, що формують їх думку; відношення до переселенців в цілому та АР Крим та Донбасу, зокрема; ставлення до ВПО за різним рівнем статків, статті, зайнятості; зміни ставлення до ВПО за останні два роки, достатність державної допомоги; стереотипні твердження, ключові особливості переселенців та основні проблеми, вплив їх появи на життя в місті. По-друге, провести порівняльний аналіз результатів опитування із загальнонаціональним дослідженням стосовно відношення населення України до внутрішньо переміщених осіб. По-третє, запропонувати шляхи прискореної інтеграції ВПО до місцевої громади, які в подальшому можуть бути використані в проектних заходах міської ради, громадських організацій, інших органів влади та різних установ.

Виклад основного матеріалу. Більшість країн світу протягом свого існування стикалися з такими складними соціально-економічними явищами як внутрішня та зовнішня міграція. Здебі-

льшого вони спричинені, по-перше, природно-кліматичними та техногенними катастрофами (екологічними), по-друге, економічними проблемами, по-третє, релігійними, расовими та етнічними протистояннями, а, по-четверте, військовими діями, анексіями та окупаціями територій. З цих причин у науково-правовому обігу виокремлюють наступні категорії уразливих верств населення – мігранти, біженці та внутрішньо переміщені особи.

У міжнародному праві вирізняють дві категорії переміщених осіб. До першої відносять осіб, які вимушені залишити країни походження або місце постійного мешкання, перетнули державний кордон, опинилися у становищі, подібному до становища біженців, але залишилися під захистом свого уряду. До другої – особи, які залишились у кордонах своїх країн, але були вимушені покинути місця свого постійного мешкання або припинити звичайну економічну діяльність внаслідок загрози їхньому життю, безпеці або свободі через насильство, збройний конфлікт або внутрішнє безладдя [1, с. 314-315].

Для більшості країн притаманне об'єднання в понятті внутрішньо переміщених осіб спільних рис двох категорій, оскільки вони включають як громадян країни, іноземців, так і осіб без громадянства, котрі були змушені покинути своє місце проживання задля запобіганню негативних економічних, соціально-політичних, військових, расово-етнічних, релігійних, природно-кліматичних та техногенних наслідків.

Згідно міжнародного права, в тому числі, й керівних принципів Уповноваженого Верховного Комісара у справах біженців ООН (УВКБ ООН), внутрішньо переміщені особи визначаються як люди або групи людей, які були змушені рятуватися втечею або покинути свої будинки або місця проживання через або для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини або стихійних лих, техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно-визнаний державний кордон країни [2; 3, с. 3].

У Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» такими є громадяни України, іноземці або особи без громадянства, які перебувають на її території на законних підставах та мають право на постійне проживання в Україні, яких змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [4].

Згідно даним Агенції ООН у справах біженців у світі на кінець 2016 року налічувалось 65,6 млн. вимушено переміщених осіб (на 300 тис. осіб більше, ніж у 2015 р.). Ця чисельність є найбільшою за всі роки статистичного спостереження і спричинена переслідуваннями, насильством, порушенням прав людини, військовими діями. Вимушено переміщені особи складаються з трьох основних категорій, а саме: біженців – 22,5 млн. осіб, внутрішньо переміщених осіб – 40,3 млн. осіб, прохачів притулку та міжнародного захисту за межами своєї країни – 2,8 млн. осіб. Саме із-за війн та політичних конфліктів кожний 113 житель планети стає внутрішнім переселенцем, і 50% із них становлять діти.

Перше місце в світі за чисельністю вимушених переселенців посідає Сирія, в якій через військовий конфлікт 12 млн. осіб (із 18 млн. всього населення країни) покинули своє місце проживання. З них 5,5 млн. осіб становлять біженці, 6,3 млн. осіб – внутрішньо переміщені особи, а 185 тис. осіб – прохачі притулку. Друге місце за чисельністю вимушених переселенців посідає Колумбія – 7,7 млн. осіб, третє – Афганістан (4,7 млн. осіб), четверте – Ірак (4,2 млн. осіб), далі слідує Південний Судан (3,3 млн. осіб), Судан та Конго (по 2,9 млн. осіб), Сомалі (2,6 млн. осіб), Нігерія (2,5 млн. осіб), Україна та Ємен по 2,1 млн. осіб. Тобто Україна знаходиться в першій десятці за чисельністю вимушених переселенців [5].

Найбільша кількість заяв щодо надання притулку зафіксована в Німеччині (441,9 тис.), США (172,7 тис.), Швеції (156,0 тис.), Росії (152,0 тис.), але найбільше прийняла до себе біженців Туреччина – 2,9 млн. осіб. Близько 84% біженців прийняли країни із низьким і середнім рівнем доходів, а саме: Пакистан (1,4 млн. осіб), Іран та Ліван (по одному мільйону осіб), Уганда (0,85 млн. осіб), Ефіопія (0,8 млн. осіб), а от економічно розвинуті країни Німеччина, Франція, США відповідно: 700 тис. осіб, 304 тис. осіб, 273 тис. осіб, а Росія – 229 тис. осіб. На кінець 2016 року близько 37 країн світу прийняли основний потік біженців, з них 5,2 млн. осіб прийняли європейські країни [5].

Серед вимушених переміщених осіб, окрім біженців, особливе місце займає категорія внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які займають більшу частку у всій структурі вимушених мігран-

тів. За чисельністю ВПО перше місце посідає Конго (922 тис. осіб), друге – Сирія (824 тис. осіб), третє – Ірак (659 тис. осіб), четверте – Афганістан (653 тис. осіб), п'яте – Нігерія (501 тис. осіб), шосте – Ємен (478 тис. осіб), а Україна з 2014 р., внаслідок військової агресії Росії та анексії нею АР Крим очолює цей рейтинг – 1,6 млн. осіб [5]. Необхідно відзначити, що 24,2 млн. осіб були вимушені покинути місця свого постійного проживання через стихійні лиха (повені, пожежі, урагани) та техногенні катастрофи. Найбільше від них постраждали країни Азіатського регіону, а саме: Китай – 7,4 млн. ВПО, Філіппіни та Індія відповідно: 5,9 та 2,4 млн. осіб.

Україна в ХХ столітті неодноразово стикалася з появою такої нової соціальної верстви як внутрішні переселенці. Це було обумовлено Голодомором, великими технічними будівництвами (гідро- та атомними електростанціями із великими водосховищами в густонаселених територіях ряду областей України). Останні переміщення людей із цього переліку відбувалися планово, організовано і довгостроково. Скажімо, техногенна Чорнобильська катастрофа 1986 р. потребувала від державних структур швидкого переселення на незабруднені радіацією місця більше 100 тис. осіб, що стало для переселенців великою особистою трагедією.

Але з великими стихійними потоками внутрішньо переміщених осіб Україна зіткнулася лише три роки тому, внаслідок анексії АР Крим, військових дій Росії на Донбасі та окупації частини території Донецької та Луганської областей. На кінець першої половини 2017 р. В Україні зафіксовано 1,59 млн. осіб переселенців із Донбасу та АР Крим, включаючи і «пенсійних туристів», з них: 177,3 тис. дітей, 503,6 осіб із інвалідністю та похилого віку та 1,28 млн. сімей. Зокрема, ВПО із Донецької та Луганської областей становлять 1,43 млн. осіб, а АР Крим – 22,8 тис. осіб. За аналогічний період з 2016 р. чисельність ВПО зменшилась майже на 200 тис. осіб.

За даними Міністерства соціальної політики ВПО в країні розміщені нерівномірно. Так, найбільше їх у Донецькій (33%), Луганській (17,8%), Харківській (11,1%), Запорізькій (5,5%), Дніпропетровській (4,7%), Київській (3,5%), Одеській (2,6%), Полтавській (1,8%) областях, м. Києві (9,9%), а найменше – у західних та північних областях країни. Так, в Чернігівській області їх офіційно зареєстровано близько 9 тис. осіб (0,55%) від усіх ВПО. Донецька та Луганська області є найбільш привабливими для тих осіб, які планують повернутися на попереднє місце проживання після закінчення військових дій, а от більш віддалені регіони вони обирають в якості постійного місця проживання.

Окрім внутрішнього переміщення по країні вимушені переселенці шукають притулку в різних країнах світу. Так, найбільше українських переселенців за офіційними даними Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців прийняли такі європейські країни як Німеччина (9,6 тис. осіб), Італія (9,3 тис. осіб), Польща (4,3 тис. осіб), Франція (3,5 тис. осіб), Швеція (3,2 тис. осіб) та інші. В Росію переїхали близько 430 тис. осіб, хоча офіційні джерела цієї країни говорять про значно більший обсяг (більше 1 млн. осіб). Звичайно, в дійсності ВПО значно більше як в Україні, так і за кордоном, ніж за офіційними даними, оскільки частина з них або не реєструються, або знаходяться на нелегальному положенні.

Проблеми, які постали перед ВПО, потребували негайного вирішення, а саме: забезпечення їх хоча б мінімальними соціальними стандартами, житлом, робочими місцями тощо. Тому законодавчі, виконавчі інституції країни разом із регіональними органами влади та місцевого самоврядування включилися в цю роботу. Важливою є роль і міжнародних та волонтерських організацій. Перш за все, потребувалося оновлення наявної і формування нової нормативно-правової бази щодо ВПО. Це реалізовано прийняттям двох Законів України: «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. №1706-VII та «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 24 грудня 2015 р. №91-VIII, в яких визначено правовий статус ВПО та механізм захисту їх прав і свобод.

У свою чергу, Кабінет Міністрів України розробив і прийняв 11 постанов і розпоряджень щодо порядку реєстрації та організації обліку, надання грошової допомоги переселенцям тощо. Так, у грудні 2015 р. була прийнята комплексна державна програма щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 р. Але вирішити одномоментно всі проблеми ВПО в умовах складної соціально-економічної та політичної ситуації в Україні неможливо, про що свідчить більше 25 тис. звернень ВПО на урядову «гарячу лінію» щодо їх соціального захисту в 2016 р.

Окрім проблем, що виникли перед внутрішніми переселенцями, а саме: нестачі коштів, соціальних виплат, житла, робочих місць, труднощів улаштування дітей в дошкільні та загальноосвітні заклади, отриманні гідного медичного захисту, спостерігаються проблеми, що стосуються інтеграції ВПО до приймаючих спільнот, а також невисокий рівень готовності громадян до повноцінного сприйняття нових уразливих верств населення. Підтвердженням цього є міжнародний досвід, який засвідчує, що проблеми ВПО не є скороминущі, а тому потребують розробки і впровадження заходів із локальної інтеграції переселенців у нових місцях проживання.

Згідно Керівних принципів по внутрішнім переміщенням Верховного Комісара ООН у справах біженців визначено три форми довгострокової інтеграції ВПО, а саме: заходи з локальної інтеграції переселенців у нових місцях проживання (інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах), інтеграція в спеціальних окремих місцях проживання – спеціальних закладах і містечках та повернення і реінтеграція [3]. Значну роль в цьому відіграє як можливість міжособистісного спілкування, так і взаємодії із жителями приймаючих громад. Для вирішення означених проблем на рівні держави, регіонів та місцевих громад необхідні відповідні програми та заходи, що допоможуть переселенцям залучатися до місцевих традицій та звичаїв. Це стає можливим завдяки проведенню спільних культурно-мистецьких та спортивних заходів, спільних громадських дій та соціальних проектів, а також залученню до прийняття рішень щодо життя місцевих громад. Реалізація зазначених заходів дозволяє переселенцям відчувати себе невід'ємною частиною громади та усунути соціальну напругу між переселенцями та місцевими жителями, яка існує за даними багатьох досліджень [6].

Оскільки інтеграція переселенців є важливим напрямом роботи багатьох державних та громадських структур різних форм урядування, то необхідно розглянути її сутність, складові та сфери інтеграції (Рис.1).

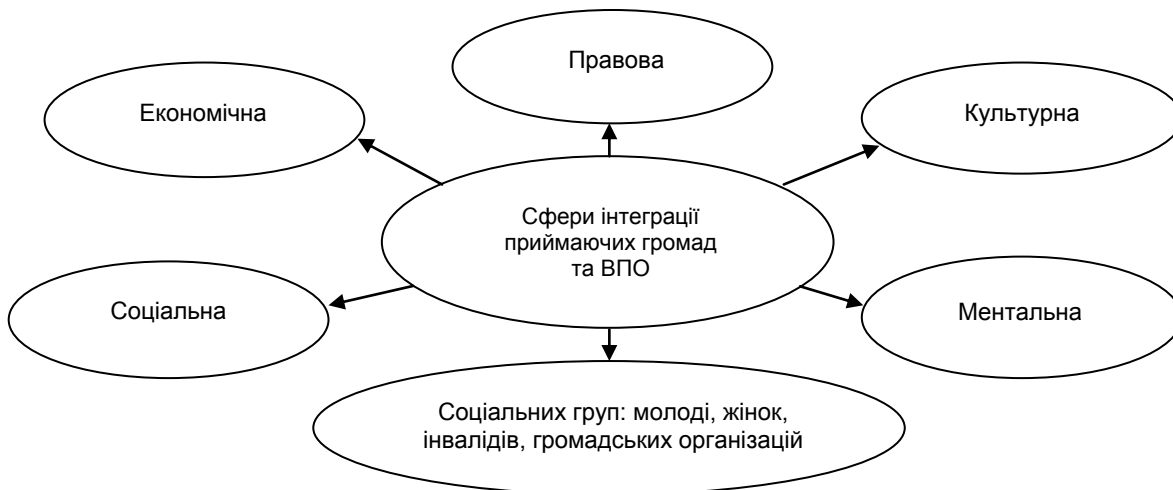

Рис 1. Сфери розвитку процесів інтеграції приймаючих громад та ВПО

Згруповано на основі джерела: Зміст інтеграції внутрішньо переміщених осіб. <http://chaika.org.ua/zmist-intehratsiyi-vnutrishno-peremishchenykh-osib/>

Важливою сферою інтеграції є єднання молоді, що сприяє взаємообміну між регіонами по міжнародній лінії; створює платформу для спільного навчання молоді, у тому числі, за кордоном, розвитку нових форм навчання і підготовки до життя в умовах правової держави; реалізації спільних соціальних і економічних проектів, які створюються і здійснюються молоддю, а спільні і культурні, просвітницькі, публічні заходи формують нові здорові відносини, орієнтовані на вищі цілі та інтереси.

Соціальна, правова, культурна, ментальна інтеграція сприяє формуванню доброзичливого клімату, правої дисципліни, налагодженню більш розгалужених та тісних соціальних зв'язків та взаємозбагаченню у всіх сферах суспільного життя як ВПО, так і місцевих громад. Значну роль в прискоренні інтеграції ВПО відіграють громадські організації, які неупереджено досліджують потреби ВПО та громад; аналізують нормативно-правову базу, знаходять в ній прогалини та суперечності; ви-

вчають інформаційний простір щодо інтеграції ВПО та взаємин із місцевим населенням; доводять результати дослідження до широкого загалу та влади, проводять обговорення на круглих столах зацікавлених сторін та в експертному середовищі; формують програми інтеграції і навчальні програми для проведення тренінгів із посадовцями і представниками громадськості, в тому числі, і від ВПО, впроваджують системний моніторинг; здійснюють інформаційне, адміністративне, правове, громадське, експертне супроводження розвитку процесів інтеграції, реалізації програм її сприяння, збільшення висвітлення проблем ВПО у ЗМІ.

Необхідно відзначити, що інтеграція є обоюдно корисним процесом для багатьох сторін, що представлено на Рис. 2. Від неї виграють як приймаючі громади, так і переселенці. Особливо важливим в цьому є інтеграція і самих ВПО між собою, а тому системна робота над пошуком об'єднуючих цінностей та інтересів багатьох сторін важлива і необхідна. В умовах поширення децентралізації влади в Україні, наряду із значною підтримкою держави, якісна робота територіальних громад дозволить вирішити найбільш важливі питання переселенців, а саме: забезпечення житлом, роботою, соціальним захистом, надання медичної допомоги, влаштування дітей в дошкільні та середньо освітні заклади тощо.

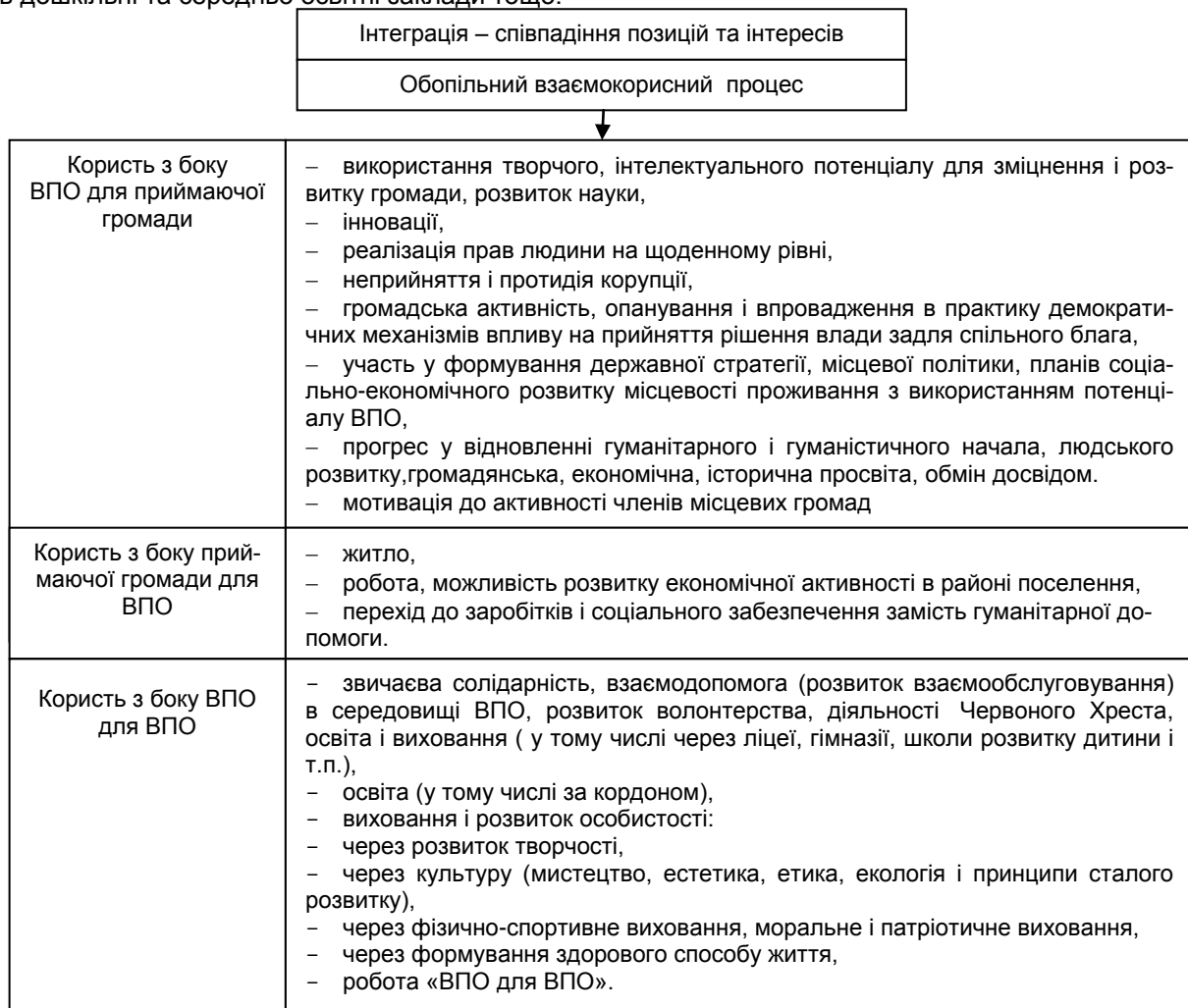

Рис. 2. Корисність від інтеграції приймаючих громад та ВПО

Згруповано на основі джерела: Зміст інтеграції внутрішньо переміщених осіб. <http://chaika.org.ua/zmist-intehratsiyi-vnutrishno-peremishchenykh-osib/>

Але в умовах недостатньої соціальної інфраструктури виникає певна напруга між жителями громад та переселенцями, оскільки, в певних випадках, самі місцеві жителі не отримують достатніх соціальних послуг та захисту. Тому місцеві громади потребують значних інвестиційних впли-

вань із відновлення або розбудови нових соціальних об'єктів як з боку уряду, так і міжнародної спільноти, а також подальшого поширення програм мікрогрантів та доступних мікропозик, які дозволять реалізувати швидкодіючі ініціативи для покращення життя людей.

Вирішення проблем переселенців та усунення напруги між ними і населенням приймаючих громад є пріоритетним завданням для органів державної, регіональної та місцевої влади. Це потребувало ряду ґрунтовних досліджень стосовно проблем переселенців, поширеності стереотипів та упереджень щодо них у постійного населення та визначення впливу ВПО на життя місцевих громад. Тому в лютому 2016 р. Київський міжнародний інститут соціології на замовлення Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) провів соціологічне опитування постійного населення України щодо ставлення до внутрішньо переміщених осіб, що охоплювало територію усієї України (окрім Криму та непідконтрольних районів Донбасу) [7]. Окрім соціологічних опитувань, проводяться постійні моніторинги та аналіз проблем ВПО в Україні іншими державними, громадськими, науковими та міжнародними структурами.

Чернігівська область також є приймаючою стороною ВПО, хоча і не в значній кількості. Так, в області на початок квітня 2017 р. за інформацією обласного управління Міністерства надзвичайних ситуацій зареєстровано 13,3 тис. переселенців (0,6% від усіх ВПО в Україні), 9,6 тис. сімей, 2,1 тис. дітей, 5,6 тис. інвалідів і пенсіонерів. Четверть всіх переселенців обрали своїм місцем проживання м. Чернігів, а саме: загалом 4,8 тис. осіб, з них – 3,4 тис. сімей, 1,5 тис. жінок, 750 дітей та 1,7 тис. інваліди і пенсіонери [8, с. 25]. Тому питання інтеграції переселенців до приймаючої громади, вирішення їх проблем та зменшення соціальної напруги є важливим завданням в короткостроковій перспективі.

Оскільки встановлено, що присутність ВПО призводить до надмірного соціального та адміністративного навантаження на громади, локальні ринки праці, соціальну інфраструктуру регіонів, то гостро постає питання перед місцевими органами влади та громадськими організаціями щодо встановлення і зменшення рівня цієї напруги, визначення основних проблем як у переселенців, так і місцевої громади та знаходження ефективних шляхів їх вирішення. Визнаючи необхідність встановлення відношення населення м. Чернігова до переселенців, двома кафедрами Чернігівського національного технологічного університету (ЧНТУ) було проведено соціологічне опитування городян в рамках виконання грантового проекту «Культурно-просвітницький центр для внутрішньо переміщених осіб «Наша сила в єдності», наданого Чернігівською міською радою («Бюджету участі»).

Метою проекту є надання допомоги ВПО в їх інтеграції до нового соціального середовища, формування навичок пристосування до нових умов і повернення до нормальної життєдіяльності через соціально-культурну складову, культурно-мистецькі заходи, а також соціологічне опитування. Польовий етап соціологічного опитування тривав з 13 по 26 березня 2017 р., в рамках якого опитано 1100 громадян методом особистого інтерв'ю. Опитування є репрезентативним для повнолітнього населення м. Чернігова, а максимальна теоретична похибка випадкової вибірки такого розміру становить 3,2%. Для порівняння результатів опитування громадської думки м. Чернігова із загальнонаціональною частково були використані питання анкети аналогічного опитування Київського інституту соціології [7]. До проекту були залучені студенти факультету соціальних технологій, оздоровлення та реабілітації, які спеціалізуються на соціальній роботі.

Соціологічне опитування ставило перед собою ряд задач, а саме: проведення оцінки загального сприйняття ВПО постійним населенням м. Чернігова; встановлення поширеності стереотипів і упереджень щодо ВПО; визначення залежності ставлення городян до переселенців від наявності та частоти контактів з ними, основного кола проблем, з якими стикаються переселенці з точки зору місцевих жителів. Також в ході дослідження планувалося встановити поінформованість населення щодо наявності ВПО в місті, їх контактів з ними, впливу джерел інформації на формування громадської думки, а також визначити диференціацію відношення до ВПО в цілому, АР Крим та Донбасу. Забезпечення статево-вікової репрезентативності генеральної сукупності та необхідність уникнення переопределеності старших жінок у вибірці, що обумовлене демографічною структурою населення міста, потребувало встановлення квот на вік та стать респондентів при опитуванні.

Аналіз результатів соціологічного опитування показав наступні результати. Так, 89% респондентів відомо про присутність ВПО в їх місті. Спілкувалися з ВПО з будь-якого приводу 54%, мають таких людей серед сусідів, колег чи добрих знайомих – 24%, серед родичів чи близьких

друзів – 9%, серед людей, які проживають з ними – 2%, не обізнані про переселенців у місті – 11%. Отримані результати в значній мірі кореспондуються із даними Всеукраїнського соціологічного опитування у локальних місцях проживання ВПО, відповідно: 86%, 47%, 27%, 11% та 12% [7, с. 7-8].

Основним джерелом інформації для респондентів обох статей, що формує їх ставлення до ВПО, є ЗМІ (69%) та думка знайомих людей (32%), особливо для осіб старшого віку, соціальні мережі є важливим джерелом інформації (17%), особливо для молоді, та безпосереднє спілкування з переселенцями (35%), що в певній мірі відповідає результатам соціологічного дослідження Інституту соціології [7, с. 9] (рис.3). Таким чином, можна засвідчити, що ЗМІ та знайомі є важливими джерелами інформації про переселенців, а також інструментом формування громадської думки.

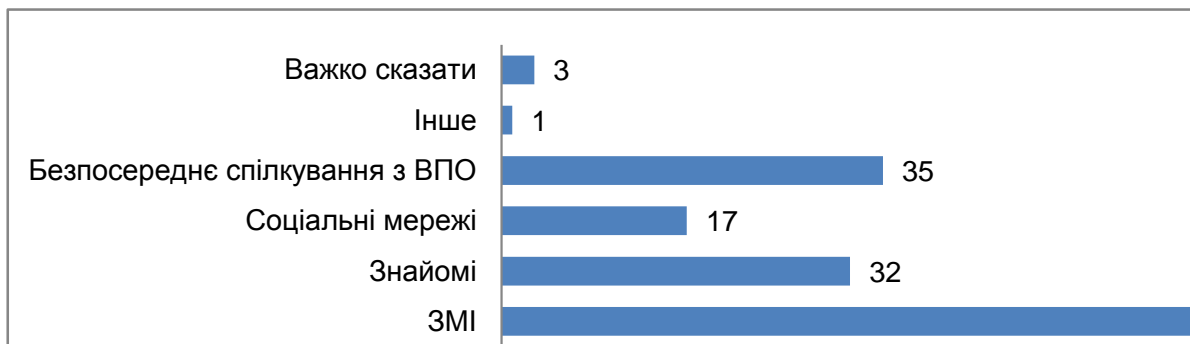

Рис. 3. Засоби інформації, які формують ставлення респондентів до ВПО, %

Повноцінна інтеграція ВПО до місцевих громад можлива за умови формування та підтримання їх позитивного іміджу серед населення, що потребує правильного медіа-висвітлення. Проте моніторинг регіональних ЗМІ, проведений Інститутом демократії ім. Пилипа Орлика, показує незначну частку інформації про переселенців як в центральних, так і місцевих ЗМІ – не більше 1%, що свідчить про виведення проблеми ВПО із активного суспільного дискурсу. Викликає стурбованість і сама якість її змісту. Так, здебільшого публікуються «інформаційні напівфабрикати» та передрукуються повідомлення з офіційних джерел без ретельного аналізу та перевірки достовірності. Здебільшого ця інформація стосується державних виплат, грантів, загальної інформації про чисельність переселенців, а не про їх проблеми та позитивні історії.

Негативним є і те, що ЗМІ використовують некоректні заголовки, мову ворожнечі, перебільшення, стереотипи, стигматизуючи переселенців та розділяючи їх із громадами. За позитив можна відзначити те, що публікації останніх двох років стають нейтральними та такими, що висвітлюють позитивну роль ВПО у житті громад. Звичайно, цьому передувала кропітка робота міжнародних організацій та громадських організацій з медіа структурами і журналістами через серію тренінгів, круглих столів та панельних дискусій.

Організатори медіа моніторингу «Внутрішньо переміщені особи в дзеркалі регіональних ЗМІ» відзначають, що хоча регіональні ЗМІ все ще пасивні у висвітленні теми ВПО, однак спостерігається зростання якості цих публікацій. Цілком погоджуємося із рекомендаціями експертів для ЗМІ після четвертої хвилі моніторингу, а саме: приділяти більшу увагу аналітичним матеріалам та розслідуванням, уникати сенсаційності, незбалансованості та некритичного ставлення до офіційної інформації представників місцевих держадміністрацій, використовувати коректну термінологію щодо ВПО та формувати платформу для обговорення шляхів вирішення проблем переселенців у регіонах [9].

Виведення інформаційної проблеми як для переселенців, так і до населення громад на активний рівень дозволить самоорганізація, тобто об'єднання ВПО у громадські структури, які сприятимуть більш якійсній комунікації переселенців із волонтерами, іншими громадськими платформами та з місцевими органами влади. За цих умов держава зможе делегувати більше соціальних послуг громадським організаціям, що опікуються проблемами ВПО, а значить, більш оперативно реагувати на них і вирішувати.

Загальне ставлення респондентів до ВПО показує у більшості з них нейтральне та позитивне ставлення, а саме: 49% та 42%. В той же час негативне ставлення маємо у 4% опитуваних, а 5% – не сформовано відношення до переселенців. Позитивне та нейтральне відношення до ВПО переважає серед респондентів молодих груп (18-30 років) та старшого за середній вік (50-65 років), відповідно: 43% і 52% та 46% і 51%. Серед опитаних осіб похилого віку (старше 66 років) позитивно до переселенців відносяться лише 37%, нейтрально 46%. Більш помірковане ставлення до переселенців маємо у групі респондентів віком 31-49 років – 41% позитивно відносяться до них, а 48% – нейтрально – 45% і 53%.

Дещо по різному до переселенців ставляться жінки і чоловіки, а саме: позитивно і нейтрально, відповідно: 44 і 47% та 40 і 49%, негативно – 3% жінок та 5% чоловіків, не визначилися із своїм відношенням до ВПО – 4% жінок та 6% чоловіків. Стосовно відношення до переселенців за місцем походження опитувані декларують дещо різне ставлення. Так, до переселенців з АР Крим респонденти відносяться більш позитивно, ніж до населення із окупованих територій Донбасу, а саме: позитивно 42% проти 49%, нейтрально – 45% і 53%, негативно – 2% і 6%, а не змогли відповісти – 4% і 6%.

В той же час фіксується диференціація відношення респондентів до переселенців з різними статками. Краще ставлення маємо до бідних переселенців – у 27% опитаних (особливо серед жінок-респондентів – 33%, проти 21% у чоловіків), однакове ставлення – до всіх майнових категорій (58%), негативно ставлення – у 9% (з переважанням частки заможних – 16%), а не визначилися з цим питанням – 6%. Особливе відношення у респондентів до переселенців за статусом зайнятості. Так, краще ставлення маємо до працюючих (30%), і в половину менше до безробітних (16%). Однакове ставлення у респондентів до працюючих переселенців (44%, майже однакове у жінок і чоловіків, відповідно: 46 і 43%), безробітних – 10%, особливо до жінок (20%); негативно ставлення до працюючих переселенців знаходиться на рівні 17%, безробітних – 19%, особливо до чоловіків (25%), а мають проблему із визначенням 6%. Тобто, до працюючих переселенців відношення у опитаних вдвічі краще, ніж до тих, хто не працює.

Важливим питанням є відношення респондентів до ВПО за статтю та віком. Аналіз даних опитування показав майже однакове позитивне відношення до жінок і чоловіків (18% і 19% відповідно), а за позицією однакового ставлення до жінок і чоловіків є відмінності (55% і 60%), менше негативне ставлення маємо до 9% жінок, а більше – до чоловіків (12%). При цьому відзначається чітка закономірність більш позитивного відношення одностатевих груп, особливо жінок до жінок).

Краще відношення респондентів маємо до молодих когорт переселенців – 20%, однакове ставлення – 54%, негативно лише у 10%. Аналогічне ставлення опитувані показують і до населення старшого віку, відповідно: 25% і 51% при привалюванні негативного відношення до них серед усіх вікових груп – 17%. Таку ситуацію обумовлюють стереотипні думки про додаткове навантаження на місцевий бюджет та соціальні служби людьми похилого віку. Стосовно осіб середнього віку, то краще ставлення до них у 16% респондентів, однакове ставлення – у 58%, а негативно ставлення – у 10%. Таким чином, домінування однакового ставлення до переселенців привалює серед усіх груп респондентів, в тому числі і в гендерному аспекті, що є позитивним фактом, оскільки полегшує інтеграцію ВПО до приймаючих громад.

Особливу роль в даному соціологічному опитуванні відведено динаміці змін ставлення респондентів до ВПО в часовому вимірі. Аналіз результатів показав, що ставлення до переселенців за три роки майже не змінилося у 78% респондентів (на 5% менше, ніж по Україні в цілому). Особливо це стосується молодих і середніх вікових груп. Серед респондентів старших вікових груп цей показник становить 71%. В той же час відношення до переселенців покращилось у 9% опитуваних (найменше серед респондентів 66 років і більше – 13%), а погіршилося – у 2%. Ці результати є свідченням відсутності будь-яких змін у житті громади із прибуттям ВПО. У тих ж, хто поміняв своє відношення до переселенців, зміни відбулися як в позитивному, так і негативному напрямку.

Стосовно думки респондентів щодо рівня державної допомоги переселенцям, то лише 9% із них вказали на її надмірність і необхідність скорочення, з переважанням частки чоловіків і жінок старших вікових груп, достатньою для задоволення потреб переселенців – 26% (здебільшого жінки) і вважають її недостатньою для задоволення їх потреб – 46% жінок та 42% чоловіків. Не-

достатньою для переселенців державну допомогу вбачають більше молоді групи опитаних 18-30 років (52%), менше таких серед чоловіків старше 30 років (41%).

Експерти Інституту соціологічних досліджень на основі ґрунтовного аналізу обізнаності населення щодо державної допомоги, на яку можуть претендувати переселенці, засвідчують її низький рівень, оскільки більше 21% респондентів не можуть дати відповідь про достатність останньої. В той же час, державну допомогу вважають надмірною частіше ті люди, які не знають, в чому вона полягає, та завищують її розміри. Тому для формування адекватної позиції у населення щодо переселенців необхідно надавати знання про реальні, гарантовані законом кошти, які вони мають право отримувати, умови їхнього життя та побуту, проблеми, з якими вони стикаються, що можливе за умови грамотної інформаційної роботи. Саме достовірна інформаційно-просвітницька робота здатна переконати громадськість у необхідності допомоги переселенцям і не розглядати їх як тягар для державного та місцевого бюджету.

Серед опитаних 21% цілком погоджується з тим, що переселенці мають повернутися до місця свого проживання після закінчення конфлікту на Донбасі, у тому числі, так вважають 19% жінок та 24% чоловіків. Не погоджується з цим 28% опитаних (32% жінок та 24% чоловіків). Вважають ВПО не винними у тому, що сталося 26% опитаних, а не погоджуються з цим – 20%. Третина респондентів в усіх вікових групах, з переважанням жінок (28%), вважає, що чоловіки-переселенці мають йти до Збройних сил України, а чверть – не погоджується з цим.

Дослідження уявлень населення про переселенців показує наявність стереотипного мислення щодо них, що представлено на рис. 4. Отримані дані засвідчують співчутливе, емпатійне відношення до переселенців, розуміння їх проблем і бачення їх бажання інтегруватися до місцевої громади. Але певні стереотипні установки у частини опитаних присутні, особливо це стосується питання щодо демонстрації своїх статків (52%) та вимагання для себе безпідставно особливого ставлення (22%). В той же час, домінуюча більшість респондентів вважає переселенців дуже вразливими і потребуючими допомоги (79%) та такими, які докладають багато зусиль для влиття у місцеву спільноту (45%). Позитивним є те, що 60% опитаних не вбачають у ВПО сепаратизму (тільки 9 % стверджувальних відповідей) та агресивності і зверхності (6% позитивних відповідей) (Рис. 4).

Рис. 4. Оцінка властивостей ВПО очима респондентів

В значній мірі основними проблемами переселенців опитувані вважають бідність і нестачу коштів в (56%), відсутність робочих місць за спеціальністю (24%), погані житлові умови (51%), невідповідну оплату праці (48%), високу орендну плату за житло (47%) та відсутність житла (42%). Також значущою проблемою переселенців, з точки зору третини респондентів, є безро-

біття (33%) та відсутність робочих місць в цілому (24%). Не оминули увагою респонденти і проблеми доступу до соціальних послуг ВПО, а саме: поганий доступ до медичної допомоги (28%) та нестача місць в дитячих садках і школах (19%) (Рис. 5).

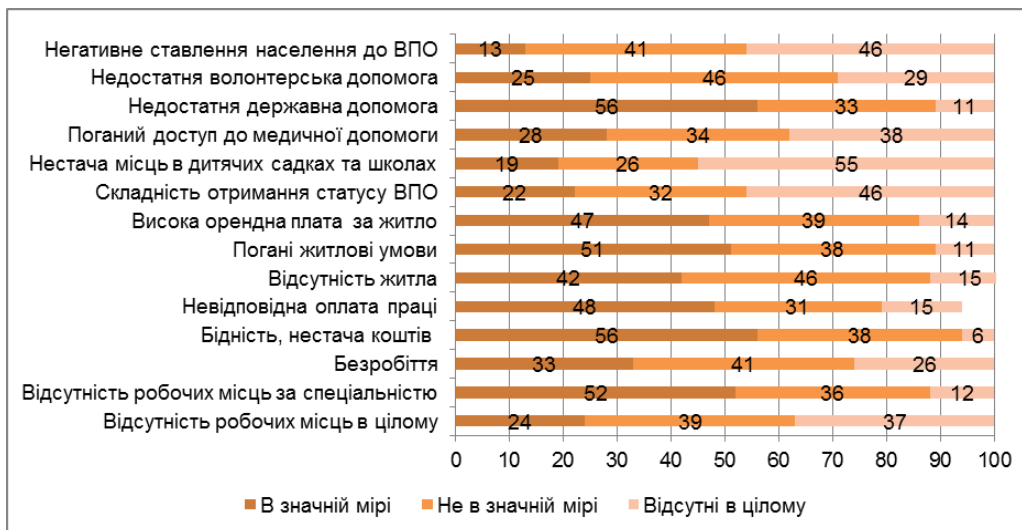

Рис. 5. Проблеми ВПО очима респондентів

Чверть опитаних вважають недостатньою і волонтерську допомогу (25%). А от питання складності отримання статусу ВПО, на думку 46% опитаних, відсутнє в цілому, як і нестача місць в дитячих садках та школах, так і доступ до медичної допомоги, відповідно: 46% та 38%. Більше третини опитаних (37%) проблему відсутності робочих місць вважають не притаманною для переселенців у м. Чернігові (Рис.5). Отримані результати можуть бути надані органам місцевої влади для врахування їх при розробці ними програмних заходів, та громадським організаціям для об'єднання їх зусиль при вирішенні найбільш болючих проблем ВПО.

Думка респондентів щодо впливу переселенців на різні сфери життя громади міста має свої особливості, які частково також мають і стереотипний характер. Стосовно криміногенної обстановки в місті 19% вважають, що вона погіршилась, а не відчули цього – 48%. Вбачають збільшення міжнародної або державної допомоги 43% респондентів, а не помічають цього 27%. Переселенці також суттєво не вплинули позитивно на розвиток місцевого бізнесу (10% позитивних відповідей, 49% – негативних відповідей, 41% – важко було визначити цей вплив) (Рис. 6).

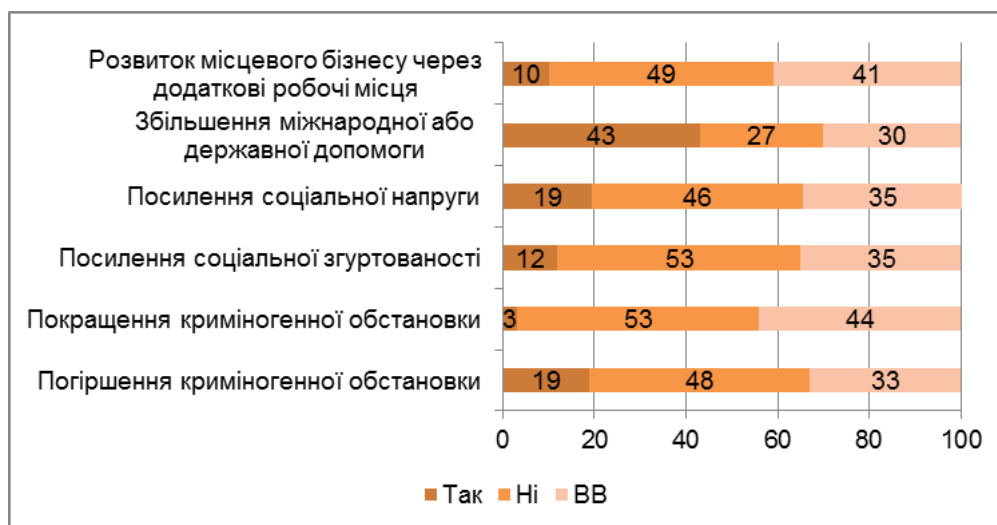

Рис. 6. Оцінка впливу появи ВПО на життя в місті Чернігові

Не помічають посилення соціальної напруги у місті 46% (35% не можуть визначитися з цим) опитаних та посилення соціальної згуртованості (53%), а 35% мають проблеми із формуванням своєї позиції стосовно цього питання (Рис. 6). Отримані результати засвідчують необхідність прикладання більших зусиль для інтеграції ВПО до місцевої громади, що стане запорукою посилення соціальної згуртованості переселенців та прискорення вирішення їх проблем.

Висновки. Аналіз результатів соціологічного опитування показав нейтральне, а в певних питаннях, дуже доброзичливе ставлення респондентів до ВПО, розуміння їх проблем та актуалізував необхідність інтенсифікації процесу інтеграції переселенців до місцевої спільноти. Це потребує об'єднання зусиль як самих переселенців, так і органів місцевої влади, їх структур, громадських організацій та місцевої спільноти. Соціологічне опитування є важливим інструментом для визначення проблем територіальних громад та їх груп населення, що дозволяє приймати ефективні управлінські рішення та запобігати різного роду негативним проявам. Особливо цей інструментарій корисний для фахівців соціальних служб, соціальних педагогів, науковців та студентів відповідного профілю.

Підтвердженням позитивного впливу ВПО на розвиток громад є результати дослідження Міжнародної організації з міграції, яке показало, що ВПО здатні адаптуватися до приймаючих громад, бути повноцінними громадянами та стати в місцях їхнього нинішнього проживання здебільшого додатковим ресурсом розвитку. Місцеве населення вбачає у переселенцях створення нових можливостей через підвищення соціальної активності за рахунок прибулих активістів; відкриття нових бізнесів і сильною мотивацією досягнення успіху; запровадження більш високих вимог до асортименту та якості товарів та послуг; заповнення не затребуваних місцевим населенням робочих місць, здешевлення внаслідок цього виробництва товарів тощо [10, с. 8].

Таким чином, проведене дослідження проілюструвало нейтральне та позитивне відношення до переселенців, але і висвітлило наявність ряду стереотипних тверджень щодо них, розуміння їх проблем та готовність городян інтегрувати їх до своєї громади. Це потребує додаткових соціальних, психологічних, економічних, правових заходів як з боку держави, так і приймаючих громад. Для прискорення багатоаспектного процесу інтеграції та адаптації ВПО до місцевої громади необхідне наступне: розробка, запровадження та реалізація відповідних програмно-проектних заходів органами місцевого самоврядування, підтримка громадського сектору, держави та міжнародних організацій, удосконалення процесу формування та розподілу місцевих бюджетів, що особливо важливе в умовах поглиблення децентралізації та необхідності гармонізації відносин між різними категоріями населення.

Література

1. Гудвін Гілл Г.С. Статус біженця в міжнародному праві / Г.С. Гудвін-Гілл. – М., 1997. – 648 с.
2. Внутрішньо переміщені особи / УВКБ ООН (The UN Refugee Agency) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unhcr.org.ua/uk/novini/novyny/1293-vnutrishno-peremishcheni-osobi>.
3. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення / Агенство ООН у справах біженців (UNHCR) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://unhcr.org.ua/Guiding Principles on Internal Displacement.pdf](http://unhcr.org.ua/Guiding%20Principles%20on%20Internal%20Displacement.pdf) – 27 с.
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України / Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 1, ст.1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
5. Глобальные тенденции: принудительное перемещение – 2016 (Доклад ООН) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unhcr.org/5943e8a34>
6. Середа, Ю. В. Соціальний капітал внутрішньо переміщених осіб як чинник локальної інтеграції в Україні / Ю.В. Середа // Український соціум. – 2015. – №3 (54) – С. 29-41.
7. Ставлення населення України до внутрішньо переміщених осіб з Донбасу та Криму. Результати опитування громадської думки. – К. : КІС, 2016. – 40 с.
8. Проблеми внутрішньопереміщених осіб в Україні та шляхи їх вирішення: науково-практичний круглий стіл (м. Чернівці, 23 травня 2017 р.): тези доповідей. – Чернівці : ЧНТУ, 2017. – 100 с.
9. ЗМІ про переселенців: стигматизації поменшало, але й уваги теж. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/standards>
10. Міграція в Україні: Цифри і факти. – МОМ в Україні. – 32 с.

References

1. Goodwin-Gill, G. S. (1997). *Status bizhentsia v mizhnarodnomu pravi [The refugee in international law]*. Moscow: Nauka [in Russian].
2. Vnutrishno-peremishcheni osoby [Internally displaced people]. (n.d.). *unhcr.org.ua*. Retrieved from <http://unhcr.org.ua/uk/novini/novyny/1293-vnutrishno-peremishcheni-osobi> [in Ukrainian].

3. Kerivni pryntsyipy z pytan vnutrishnogo peremishchennia [Guidelines on internal displacement]. (n.d.). *unhcr.org.ua*. Retrieved from <http://unhcr.org.ua/attachments/article/244/UN%20Guiding%20Principles%20on%20Internal%20Displacement.pdf> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib» [The Law of Ukraine «Ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons»]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady – Bulletin of Verkhovna Rada*, 1. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> [in Ukrainian].
5. Globalni tendentsii: prymusove peremishchennia u 2016 [Global trends. Forced displacement in 2016]. (2017). *www.unhcr.org*. Retrieved from <http://www.unhcr.org/5943e8a34> [in Ukrainian].
6. Sereda, Yu. V. (2015). Sotsialnyy kapital vnutrishno-peremishchenykh osib yak chynnyk lokalnoi intehratsii v Ukraini [Social capital of internally displaced persons as a factor of local integration in Ukraine]. *Ukrainskiy sotsium – Ukrainian society*, 3 (54), p. 29-41. [in Ukrainian].
7. *Stavlennia naseleння Ukrainy do vnutrishno peremishchenykh osib z Donbasu ta Krymu. Rezultaty opytuvannia gromadskoi dumky [Kyiv Institute of Sociology « Ukrainians attitude to internally displaced persons from Donbass and Crimea. Results of public opinion polling»]* (2016). Kyiv: KIS. [in Ukrainian].
8. Problemy vnutrishno-peremishchenykh osib v Ukraini ta shliahy ih vyrishennia [Problems of IDPs in Ukraine and solutions]: *Scientific-practical panel discussion*. Chernihiv: ChNUT [in Ukrainian].
9. Hordienko, T. (December 10, 2016). *ZMI pro pereselentsiv: styhmatyzatsii pomenshalo, ale y uvahy tezh [Media about migrants: stigmatization has diminished, so does the attention]*. Retrieved from http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/standards/zmi_pro_pereselentsiv_styhmatyzatsii_pomenshalo_ale_y_uvahy_tezh [in Ukrainian].
10. MOM. (2016). *Mihratsiia v Ukraini: Tsyfry i fakty [Migration in Ukraine: figures and facts]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

Надійшла 30.10.2017

Бібліографічний опис для цитування :

Задорожна, С. М. Відношення населення приймаючих громад до внутрішньо переміщених осіб / С. М. Задорожна, І. Г. Карпова // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. – 2017. – № 2 (10). – С. 43-55.